

ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ СИНОНІМИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Світлана ЄРМОЛЕНКО,

канд. пед. наук, доцент кафедри української мови Мелітопольського
державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

УДК 37.091.31:811.161.2'42

Анотація. У статті проаналізовано актуальність студіювання лексичних і граматичних синонімів на уроках української мови, дібрані вправи із лексичними та граматичними синонімами.

Ключові слова: функціонально-комунікативний підхід, текст, мовна особистість, функціонально-пізнавальні вправи, вправи з лексичними і граматичними синонімами Л. Марченко, В. Мельничайка.

Сучасна освіта спрямована на формування духовно багатой, соціально активної особистості, а це неможливо без оволодіння мовою як засобом спілкування, мислення, пізнання. Для цього пропонується функціонально-комунікативний підхід до організації лінгвістичного матеріалу в загальноосвітніх школах, тобто введення у навчальний процес функціонально-пізнавальних вправ, а саме вправ з лексичними і граматичними синонімами.

Визначальним у методиці функціонально-пізнавальних вправ є те, що будуються вони на основі зв'язних текстів, які розвивають мовлення і мислення учнів та одночасно націлюють на розв'язання лексичних і граматичних завдань.

Актуальність дослідження полягає у тому, що вивчення лексичної і граматичної синонімії на основі текстів різних функціональних стилів, дає змогу реалізувати в загальноосвітніх школах функціонально-комунікативний підхід до навчання.

Мета дослідження полягає у тому, щоб виявити в тексті лексичні синоніми, дібрати до речень і словосполучень синонімічні конструкції для функціонально-пізнавальних вправ, які розвивають не тільки мову, а й мовлення учнів загальноосвітніх шкіл.

Відповідно до мети поставлено такі завдання: проаналізувати праці вчених методистів і лінгвістів з означеної проблеми; запропонувати систему функціонально-пізнавальних вправ на синонімію (лексичну та граматичну) для використання на уроках української мови в 11 класі підчас повторення і узагальнення вивченого матеріалу.

Досліджували проблему студіювання текстотворення і синонімії у своїх працях Л. О. Варзацька, Т. К. Донченко, Л. М. Марченко, В. Я. Мельничайко, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова (з методичного аспекту); Ф. С. Бацевич, Т. А. Єщенко, В. І. Кодухов, І. М. Кочан, М. П. Крупа (з лінгвістичного аспекту).

Як домогтися органічного взаємозв'язку у навчанні мови й мовлення? Якщо покликатися на праці Лариси Варзацької, то вона пропонує поділити

структуру процесу взаємопов'язаного навчання й мовлення на такі етапи формування понять: “початковий етап ознайомлення з поняттям (актуалізація знань і досвіду, мотивація навчальної діяльності; виділення й узагальнення істотних ознак поняття, встановлення зв'язку між ознаками, введення терміна, осмислення його; активізація виучуваних форм у мовленні до введення поняття); етап закріплення, корекції, контролю, узагальнення (закріплення істотних ознак поняття та його зв'язків, розкриття мовленнєвих функцій граматичних форм; розрізнення виучуваного поняття від зовні схожих, встановлення міжпонятійних зв'язків, включення нового в систему раніше вивченого, відпрацювання опорних умінь, підготовка до сприймання наступного матеріалу; розширення уявлень про лексичне значення слова, його сполучуваність, функціональну роль, розвиток умінь добирати мовні засоби з огляду на ситуацію, актуалізація типових синтаксичних конструкцій, розвиток узагальнених способів сприймання, відтворення і побудови тексту); етап застосування здобутих мовних знань у мовленні (удосконалення і закріплення граматичних форм, розгляд їх у граматично-стилістичному аспекті; розвиток умінь розповідати, описувати, міркувати)” [3, с. 9].

Леонід Скуратівський звертає увагу на те, що найбільше зацікавлення в учнів викликають завдання, що передбачають розкриття і подолання суперечностей пізнання, а саме: “суперечність між багатоманітною конкретністю предметів, явищ навколишнього світу і абстрактно-узагальненим відображенням у мові; суперечністю мови як об'єкта вивчення: суперечність між однією і тією ж формою і різним змістом, який може бути виражений даною формою, і навпаки: невідповідність між одним і тим же змістом і різною формою його вираження...” [11, с. 13].

Протягом останніх десятиліть питання синоніміки як лексичної, так і граматичної почало привертати до себе увагу дедалі ширшого кола вітчизняних мовознавців (В. Я. Мельничайко, Н. В. Гуйванюк, Л. М. Марченко, Л. М. Палюга та інші). Стилiстичні засоби мови дають можливість точно і образно висловити думку. Надзвичайно багаті і різноманітні можливості використання синонімів у різних функціональних стилях мовлення. Вибір того чи іншого слова із синонімічного ряду дає можливість краще розв'язати ідейні та стилістичні завдання.

Лариса Марченко пропонує вправи, які побудовані в певній системі: “пізнання синонімів у контексті, групування слів у синонімічні ряди, підшукування найбільш влучного слова з ряду синонімів, добір синонімів до певного слова, виправлення речень з метою уникнення тавтології, повторення, спостереження над вживанням синонімів у творах класиків української та кращих сучасних письменників” [8, с. 55].

Володимир Мельничайко звертає увагу а те, що “все ж найголовнішу роль відіграє постійне використання живої мови, аналіз різноманітних щодо мовного оформлення текстів. Розглядаючи ту чи іншу граматичну конструкцію < > вона частіше вживається у певному мовному стилі, наприклад: називні речення – в художніх описах; неповні речення – в розмовній мові; дієприслівникові звороти пасивної конструкції – у книжній.

Відповідно слід підбирати для ілюстрації граматичних явищ то уривки з творів художньої літератури < >, то з офіційних звітів, опублікованих у періодичній пресі...” [9, с. 18–19]. В. Мельничайко у своїй праці “Робота з граматичними синонімами на уроках української мови в 4–8 класах” (1975) [9] класифікує синоніми на морфологічні і синтаксичні. До синтаксичних синонімів В. Мельничайко відносить синонімічні члени речення, синонімічні словосполучення, різноманітні прояви синоніміки речень. “Як правило, синонімічні одиниці характеризуються тотожністю або близькістю постійного граматичного значення, граматичної позиції чи комунікативної функції. Така синоніміка належить системі мови, і її можна назвати системою” [9, с. 7]. В. Мельничайко стверджує, що граматична синоніміка в школі майже ігнорується, тоді як лексична широко використовується. Це призводить до граматико-стилістичних помилок, які зумовлені нерозумінням смислових і стилістичних особливостей виражальних засобів, недостатніми практичними навичками утворення і вживання граматичних форм і конструкцій. “Щоб зрозуміти і свідомо використовувати особливості кожної з синонімічних конструкцій, необхідно навчитись одночасно враховувати всі риси, що характеризують їх з точки зору як змісту, так і форми” [9, с. 14].

Отже, з методичного боку для кращого засвоєння виучуваного матеріалу відповідно до функціонально-комунікативного підходу доцільно використовувати функціонально-пізнавальні вправи з синонімії як лексичного, так і граматичного рівнів.

Уміння слідкувати за мовою і помічати недоліки не даються відразу, його треба розвивати наполегливо і неухильно, щоразу пропонуючи учням знаходити інші, більш виразні й емоційні засоби. Одним із них є використання художнього тексту, який визначається майстерністю письменника, а тому сприяє формуванню естетичного смаку в учнів.

Синонімія, за словами Віталія Кодухова, – це “процес встановлення мовцем смислової подібності слів у тексті. Створена протягом ряду століть, синоніміка літературної мови регулює синонімію, робить зрозумілими індивідуальні синонімічні зближення і заміни, примножує точність і виразність мови” [5, с. 208].

Існують різні класифікації щодо поділу лексичних синонімів. Ірина Кочан пропонує виокремлювати словникові й контекстуальні. Перші поділяє на абсолютні та стилістичні. “Накопичення синонімів, які використовуються з певною метою, називається ампліфікацією. < > Близькими до синонімів є евфемізми – слова і вислови, які виражаються, щоб уникнути слів з грубим чи непристойним змістом, або з негативним забарвленням. < > Функції синонімів виконують також перифрази – описові звороти мови, за допомогою яких передається зміст іншого слова чи вислову через виділення якоїсь особливості, якості, істотних у певному контексті чи ситуації” [6, с. 207–208].

Марія Крупа пропонує стилістичний експеримент для дослідження лексичного складу поетичного тексту. Він має такі етапи: “добір усіх можливих синонімів до аналізованого слова; тлумачення лексем і фразем синонімічного ряду, тобто встановлення лексичного значення кожного з них;

з'ясування мотиву відбору автором певного слова чи словосполучення у процесі роботи над поезією” [7, с. 378]. Прийом аналізу лексичного складу поетичного тексту використовував Лев Щерба в сучасному лінгвостилістичному аналізі як перший етап роботи на лексичному рівні.

Завдання текстів будь-якого функціонального стилю, а особливо художнього, формувати мовну особистість. Якщо покликатися на Флорія Бацевича, то мовна особистість – це “людина, яка володіє сукупністю здатностей і характеристик, які обумовлюють створення нею текстів, що вирізняються мірою структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності” [1, с. 331]. Через художній текст мовна особистість прагне вийти за межі знайомого, запропонувати на мовній палітрі нову сукупність семантико-синтаксичних відношень, нові закономірності, новий спосіб семантико-синтаксичних зв'язків, тобто власну інтерпретацію мовно-естетичної норми. Тетяна Єщенко стверджує, що художній текст “відображає сферу мистецтва, культури і має на меті різнобічно впливати на думки і почуття людей за допомогою художніх образів, формувати в них моральні якості, естетичні смаки” [4, с. 123].

Отже, з лінгвістичного боку художні тексти формують мовну особистість на основі низки чинників, серед яких і мовні засоби синонімії.

Стилістичними засобами організації тексту в синтаксичному плані є *стилістичні фігури*: еліпс, замовчування, повтор, анафора, епіфора, ампліфікація, градація, плеоназм, тавтологія, риторичне питання, запитання й відповідь, асиндетон, рефрен, парцеляція, лейтмотив тощо.

Стилістичні фігури відзначаються оригінальністю форми, вони використовуються як засіб логічного виділення і впорядкування тексту.

На сучасному етапі у вивченні стилістичного синтаксису основний акцент переноситься із статичної на динамічну модель стилю, тобто на людину, яка і породжує, і сприймає стильові різновиди мови, на мовні стилі як феномен національної культури та їхню роль в інтелектуалізації літературної мови.

Стилістичний синтаксис містить порівняння синонімічних словосполучень і речень. Прості ускладнені речення вживаються в усіх стилях мовлення. Стилістичне забарвлення вони набувають залежно від способів вираження членів речення, інтонації, порядку слів тощо. Так, наприклад, яскравого стилістичного забарвлення набувають речення, де в ролі підмета виступають прислівник, дієслово, частка, вигук. Одним із засобів створення стилістичного забарвлення є фразеологізми – члени речення. Порядок слів теж впливає на стилістичне вживання речень. Прямий порядок слів характерний для наукового, ділового і публіцистичного стилів, непрямий – для художнього і розмовного. Односкладні речення характеризуються стилістичною забарвленістю. Так, називні (номінативні) речення використовуються в художніх описах; означено-особові, неозначено-особові – в розмовному, художньому, публіцистичному стилях, узагальнено-особові – в усній народній творчості, безособові – у книжних стилях, але деякі широко вживаються у фольклорі. Називні (номінативні) речення

використовуються як зачини або кінцівки текстів, що відтворюють спогади, роздуми, схвильовану розповідь. Інфінітивні речення використовують для передачі напруженості ситуації, а безособові – у пейзажних описах.

Великими стилістичними можливостями характеризуються синоніми речення – стверджувальні і заперечні, розповідні, питальні і спонукальні, односкладні і двоскладні, повні і неповні речення тощо. Так, використання повних речень характерне для книжних стилів, а неповних – для розмовного мовлення, але часто в художньому стилі перевага віддається діалогам для передачі живого розмовного мовлення.

Серед речень найчастіше вживаними у книжному мовленні є речення з однорідними, відокремленими членами. У діловому, науковому і рідше публіцистичному стилях вони використовуються для передачі точного, логічного викладу думок, класифікації предметів і явищ, виділення й уточнення їх істотних ознак тощо.

Особливою стилістичною виразністю відзначаються звертання. Найпоширеніші вони у розмовному стилі, частково у діловому мовленні. Певне стилістичне значення мають вставні слова. Так у науковому, діловому, публіцистичному стилях вони слугують для логічного зв'язку речень у тексті; тоді як у розмовному і художньому надають мовленню різних смислових та експресивних відтінків. Наявність різних синтаксичних структур з різною синтаксичною семантикою для передачі однієї логіки (судження, пропозиції) створює передумови для вибору потрібних одиниць і подальшої їх стилістичної спеціалізації, тобто закріплення за певним типом мовлення, з певним стилістичним значенням.

Пропонуємо систему пізнавально-функціональних вправ з лексичними та граматичними синонімами.

Вправа 1. *Прочитайте речення. Усно зробіть порівняльно синтаксичний аналіз речень. Чим відрізняються синонімічні конструкції?*

1. Тим часом дозвілля (а цього добра в Ярини було чимало) вкупі з допитливим розумом направили дівчину на книжку (М.Коцюбинський). – Тим часом дозвілля вкупі з допитливим розумом направили дівчину на книжку. 2. За часів Горького – можна поручитися – тут у селі і по всіх навколишніх селах не було жодного велосипедиста (Ю.Смолич). – За часів Горького тут у селі і по всіх навколишніх селах не було жодного велосипедиста. 3. За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив (П.Мирний). – Малий Чіпка нікого не любив. 5. Завдяки розповідям Ференца, він добре уявляє собі внутрішнє розташування готелю (О.Гончар). – Він добре уявляє собі внутрішнє розташування готелю. 6. Солідна віком і творчою практикою людина, він був у розпачі (І.Ле). – Він був у розпачі. 7. Налякані, зняті жалем, робітники покидали роботу та ставали, мов зачаровані (М.Коцюбинський). – Робітники покидали роботу та ставали, мов зачаровані.

Вправа 2. *Побудуйте речення зі вставними і вставленими конструкціями за даним початком та паралельно складні речення (складнопідрядні, складносурядні або безсполучникові). Яка стилістична роль таких речень, для якого функціонального стилю характерні такі*

конструкції? Обґрунтуйте свою думку. Зразок: *Напевне, сьогодні буде дощ (вставне слово). – Іде дощ – а колись у таку погоду я зустріла Василя! – на душі чомусь невесело і тривожно (вставлене речення).*

1. Іде дощ ... 2. Я закохалася у Максима... 3. Мені дуже сподобалися ці півонії... 4. Радість окутала мене своїм теплом... 5. Коло університету я зустріла подружку... 6. Весело було на концерті... 7. Ранок був незвичайним... 8. Я хочу стати вчителем... 9. Моя мрія здійсниться скоро... 10. Нехай дівчатка ідуть першими...

Вправа 3. Прочитайте речення. Визначте структурно-семантичні та стилістичні особливості періодів, а також колорит, який вони створюють. Замініть їх простими неускладненими реченнями. Як змінилося семантичне, інтонаційне та стилістичне навантаження у реченнях?

Наприклад: *Він не міг і слова мовити, не міг заперечити, не хотів виправдовуватись, не міг навіть звестися, щоб глянути у вічі кривдникові, – так вразили його слова ті, той голос. – Він онімів від образу. Його вразили слова і голос кривдника.*

1. По-перше, нам вдалося довести, що Олена обманює; по-друге, наші пошуки не були марні і ми знайшли свідків інциденту; по-третє, хіба можна вірити жінці – ось докази того, що Олена скоїла цей злочин.

2. Визначити коло питань, які треба з'ясувати, виробити план-графік бесід з електоратом, підготувати агітаційні буклети, ознайомитись із документацією, – такі першочергові завдання висування від народу.

Вправа 4. Прочитайте текст. Перебудуйте усно поданий текст у тексти тільки з складнопідрядними реченнями і тільки з простими неускладненими реченнями. Як змінилося семантико-синтаксичне навантаження текстів?

Мова рідна! Ти ж – як море – безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю.

Красо моя! В тобі мудрість віків і пам'ять тисячоліть. Скарбу мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі. Без тебе – перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття. Світлоносна! Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої. Єдина печаль проймає, що не вистачить життя, аби переплисти твій мовний океан. Бо ти є Вічність. Ти є Правда, Добро і Краса народу нашого.

Тож такою і будь вічно, мова рідна!

С.Плачинда

Вправа 5. Продовжте подані речення ампліфікацією і градацією.

Наприклад: *День був прохолодний... – День був прохолодний, не чути було дзвінкх дитячих голосів, хриплого голосу нашого двірника, писклявого голосу поштаря, басистого голосу тенора з десятої квартири – двір ніби вимер (використання ампліфікації та періоду); День був прохолодний, поступово надходили грозіві хмари і від цього ставало ще холодніше, та раптом блиснуло і загриміло, розпочалася злива, стало ще холодніше і тіло покрилася гусячої шкіркою (використання градації).*

1. Світило сонце і на душі було спокійно... 2. Хочеться бути щасливим... 3. Як сумно покидати батьківський поріг... 4. Зустрілися в потязі... 5. Падав перший сніг...

Вправа 6. Прочитайте подані тексти. Порівняйте їх за змістом. Що їх об'єднує? Створіть за зразком власні тексти синонімічні за змістом. Дайте характеристику поданим текстам за схемою:

- тип речень за будовою: повне або неповне; поширене чи непоширене; просте або складне; двоскладне, односкладне або слово-речення;
- тип речень за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне; окличне або неокличне;
- якого функціонального стилю: розмовного, художнього, публіцистичного, наукового, офіційно-ділового;
Чим зумовлений вибір речень? Обґрунтуйте свою думку.
- Привіт!
- Здоров!
- Як справи?
- Прекрасно.
- А ти як?
- Та нібито нічого. Справи йдуть вгору.
- Ну, прощай!
- Прощай...

Так буває...

Трамвай. Стою і думаю про своє. Раптом – “Привіт!” (не можу згадати хто це). Тому швиденько відповідаю: “Здоров!” – і запитую: “Як справи?” – щоб не здатися неввічливим. Але думка не полишає мене: “Десь я цю людину колись знав... Є щось знайоме”. Щоб бути обачним веду далі діалог нейтральний за змістом, дивно, але, судячи з почутого, і співрозмовник нічого не знає про мене чи не хоче виказувати себе...

Якщо запитує про справи, то певно десь стикалися у справах, тим паче, що задоволений собою... Хоча б швидше закінчити цей дивний діалог...

Слава Богу, прощається, значить зустрічі більше не буде.

Оголошення

Будьте обачними в транспорті!

Часто незнайомі люди відволікають громадян у транспорті, для того щоб вивідати інформацію про останніх або для того, щоб дати можливість іншому злочинцю вкрасти гаманець. Пам'ятайте! Ваша безпека у ваших руках!

Адміністрація трамвайного парку не несе відповідальності за ваші речі!

С.Єрмоленко

Вправа 7. Прочитайте речення. Зробіть порівняльний синтаксичний аналіз синонімічних конструкцій. Які стилістичні фігури використано?

1. Роби розумно, кажуть люди, не так, як робить Яловець (Л.Глібов). – Роби розумно, не так, як робить Яловець. 2. Пам'ятається, тут водились і качки, і різна водоплаваюча птиця (Остап Вишня). – Тут водились і качки, і різна водоплаваюча птиця. 3. Трава у полі аж шумить, лізучи з землі

(Г.Квітка-Основ'яненко). – Трава у полі, як там кажуть, аж шумить, лізучи з землі. 4. На устах, відчував він, стриміли уже слова (Б.Лепкий). – На устах стриміли уже слова. 5. Як сказано було вже на початку цієї достовірної історії, отець Кирило Іванович, або Кирило Матерборсзький, як говорилося у Києві, запросив Грицька Пісченка до себе на неділю у гостину (М.Грушевський). – Отець Кирило Іванович запросив Грицька Пісченка до себе на неділю у гостину. 6. Цвітуть каштани все життя одним і тим же цвітом, а ми – і в цьому зміст життя – пишніше кожним літом (О.Підсуха). – Цвітуть каштани все життя одним і тим же цвітом, а ми все є пишніше кожним літом. 7. Цей герой (коли його можна так назвати) виявився не закоріненим у тканині твору (П.Загребельний). – Цей герой виявився не закоріненим у тканині твору. 8. У хащах жасминових кущів – то ж, безперечно, незаймані тропічні ліси – Юра нарешті проснувся (Ю.Смолич). – У хащах жасминових кущів Юра нарешті проснувся.

Вправа 8. Прочитайте речення. Зробіть порівняльний синтаксичний аналіз синонімічних конструкцій. Які стилістичні фігури використано?

1. Я тільки тепер побачив село – нужденну купку солом'яних стріх (М.Коцюбинський). – Я тільки тепер побачив село, у якому залишилася нужденна купка солом'яних стріх. 2. Слідком за бабою вийшов з хати дід Грицай, в одній сорочці, в крамних синіх штанях (І.Нечуй-Левицький). – Слідком за бабою вийшов з хати дід Грицай, який був в одній сорочці, в крамних синіх штанях. 3. Небо розгорнуло намет свій – синій, широкий, глибокий! (П.Мирний). – Небо розгорнуло намет свій, який був синій, широкий, глибокий. 4. І враз Регель стрепенувся: крізь золото літер проступав силует Христової Матері, замальований ще з часів Магомета Завойовника (Р.Іванчук). – І враз Регель стрепенувся: крізь золото літер проступав силует Христової Матері, який був ще замальований з часів Магомета Завойовника. 5. У хліві, крім ластів'ячого гнізда під кроквою, нічого не було (Г. Тютюнник). – У хліві нічого не було, якщо не зважати на ластів'яче гніздо під кроквою. 6. Закопавшись в книжки в своєму кабінеті, працюючи для своєї кафедри, Дашкович давно не був у свого батька, в своїй рідній Черкащині (І.Нечуй-Левицький). – Дашкович давно не був у свого батька, в своїй рідній Черкащині, тому що закопався в книжки в своєму кабінеті та працював для своєї кафедри.

Вправа 9. Уставте у речення спочатку неоднорідні, а потім однорідні означення. Чому неоднорідні означення стають однорідними? У якому функціональному стилі найчастіше використовують однорідні та неоднорідні означення? Чому?

Наприклад: *Був теплий весняний ранок .- Ранок був теплий, весняний.*

1. Був теплий ... ранок. 2. Київський ... театр. 3. Наше місто пишається своїм славним ... минулим. 4. На розі вулиць стоїть новий ... будинок. 5. До нас підійшла літня ... жінка. 6. Ми взяли участь у телевізійному ... конкурсі. 7. З Балтики дув холодний вітер, гнав сірі ... хмари. 8. Орлик знову мчав знайомою ... дорогою. 9. Сашко пострибав по ... кам'яній греблі. 10. Від клуні стежка круто падає в яр з ... джерельною водою.

Вправа 10. *Подані слова групуйте у синонімічні ряди. Визначте стрижневе слово (домінанту) у кожному ряді. Яка стилістична роль таких доміантних слів? Визначте функціональну приналежність кожного слова ряду. Утворіть з більшістю синонімів невеликий текст на вільну тему. Якого функціонального стилю поданий текст? Обґрунтуйте свою думку.*

Говорити, йти, думати, багатий, туга, сміливість, бідний, добре, правда, сміятися, жаль, розмовляти, радість, мізкувати, заможний, відвага, ректи, гарно, сяйво, істина, балакати, реготати, гук, ходити, міркувати, бесідувати, рухатися, неможливий, торочити, світло, печаль, лемент, базікати, злиденний, мислити, плестися, хоробрість, чимкувати, нужденний, блиск, висловлювати, чвалати, безстрашність, дибати, лепетати, метикувати, нудьга, славно, грошовитий, гаразд, вештатися.

Отже, у сучасній практичній стилістиці лексичні, морфологічні та синтаксичні синоніми (граматичні) широко використовуються у процесі вивчення лексики та синтаксису в загальноосвітній школі. Завдання вчителя – навчити учнів вибирати найбільш доречні із можливих синонімічних конструкцій, адже під час оцінювання лексем із синонімічного ряду або обраних синтаксичних конструкцій важливо визначити, наскільки вони доцільні за змістом та відповідні ситуації спілкування. Для цього, наприклад, під час конструювання словосполучень із низки синонімічних варіантів вибиратимемо найбільш удалий або із дібраних слів утворюватимемо власне словосполучення.

Крім того пропонуємо використання завдань на поширення речень, які сприятимуть набуттю мовленнєвих та комунікативних умінь, тому що передбачають раціональне поєднання емоційно-образної та логіко-понятійної діяльності. Наприклад: *побудуйте речення зі вставними і вставленими конструкціями за поданим початком. Яка стилістична роль таких речень, для якого функціонального стилю характерні такі конструкції? Обґрунтуйте свою думку.*

Ми також пропонуємо і завдання на поширення текстів із використанням різних стилістичних фігур, які використовують у пізнавально-функціональних вправах у процесі вивчення ампліфікації і градації в текстах. Ампліфікація – це стилістична фігура, яка нагромаджує синонімічні або однотипні мовні одиниці для висвітлення зображуваного явища чи поняття в усіх аспектах. Градація – стилістична фігура, що ґрунтується на розташуванні слів або висловів за мірою наростання чи спаду семантичного та емоційно-експресивного навантаження. Ампліфікацію можна легко сплутати з градацією, тому основна мета таких завдань навчитися розрізнявати ці стилістичні фігури. Розглянемо такі завдання: *продовжте подані речення ампліфікацією і градацією.*

Конструювання текстів із використанням різних стилістичних фігур у системі пізнавально-функціональних вправ використовується нами під час вивчення еліптичних неповних речень і еліпса як стилістичної фігури. Наприклад: *запишіть художні замальовки на основі асоціації з певним предметом (даються ключові слова), використайте тільки односкладні*

речення і введіть стилістичні фігури. Назвіть використані стилістичні фігури і дайте їх визначення. Ключові слова: хліб, весна, літо, дощ, сум, радість, мама, гріх.

Наприклад: дощ – Дощ. Заплакане небо. Чорні та сірі хмари. Парасолі. Калюжі. Гумові чоботи. Дитячі босі ноги. Мокрий і брудний одяг. Сміх. Біжимо, скакаємо, підплигуємо, радіємо. Дощ. (анепіфора, або кільце строфи – стилістична фігура, в якій певна синтаксична одиниця (речення, абзац, строфа) має однаковий початок і кінець).

Для вироблення граматичних навичок, ми використовуємо різні граматичні завдання, наприклад, ускладнити речення тексту однорідними членами речення, відокремленими означеннями, обставинами, прикладками, додатками тощо. Добираємо такі завдання так, щоб у них були конструкції, синонімічні до тих, що їх учень повинен використати. Під час перевірки й аналізу виконаної роботи аналізуємо утворений текст порівняно з авторським зразком. На основі порівняння робимо висновок про особливості побудови окремих речень, про доцільність їх використання.

У системі пізнавально-функціональних вправ пропонуємо завдання на створення стилістичних етюдів із використанням різних стилістичних фігур пов'язані з періодом. Період володіє великими стилістичними можливостями. Із його допомогою можна досягти ритмічності, синтаксичної довершеності, стислості, експресивності. Такі завдання вчать учнів створювати періоди. Наприклад: *створіть період будь-якого функціонального стилю і виразно його прочитайте, дотримуючись таких правил: 1) у періодові присутні дві зрівноважені частини (засновок, висновок); між ними є пауза; періодові притаманний поширений, складний, розгалужений спосіб організації; 2) у засновку інтонація висхідна; кульмінація на останньому компоненті першої частини; друга частина має спадну інтонацію і закінчується найнижчим тоном.*

Анотація. В статті проаналізовані актуальність изучения лексически и грамматических синонимов на уроках украинского языка, подобранные упражнения с лексическими и грамматическими синонимами.

Ключевые слова: функціонально-комунікативний підхід, текст, мовна особистість, функціонально-пізнавальні вправи, вправи з лексическими и грамматическими синонимами Л. Марченко, В. Мельничайко.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с. (Альма-матер)

2. Бацевич Ф. С. Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень : Підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 240 с. (Альма-матер)

3. *Варзацька Л. О.* Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : Монографія. – Вид. 2-ге, доп. удосконалене. / Л. О. Варзацька. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. – 312 с.
4. *Єщенко Т. А.* Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т. А. Єщенко. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
5. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание : Учебник для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.» / В. И. Кодухов. – М. : Просвещение, 1979. – 351 с., ил., 1 отд. л. карт.
6. *Кочан І. М.* Лінгвістичний аналіз тексту : Навч. посіб. 2-ге вид., перероб і доп. / І. М. Кочан. – К : Знання, 2008. – 423 с.
7. *Крупа М П.* Лінгвістичний аналіз художнього тексту : Посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Марія Петрівна Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 432 с.
8. *Марченко Л. М.* Робота з лексичними синонімами на уроках української мови. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Л. М. Марченк. – К. : Рад. школа, 1981. – 136 с.
9. *Мельничайко В. Я.* Робота з граматичними синонімами на уроках української мови в VI–VIII класах / В. Я. Мельничайко. – К. : Рад. шк., 1975. – 142 с.
10. *Підмогильний В. П.* Оповідання. Повість. Романи / Вступ. ст., упоряд. і приміт. В. О. Мельника; Ред. тому В. Г. Дончик / В. П. Підмогильний. – К. : Наук. думка, 1991. – 800 с. – (б-ка укр. літ. Рад. укр. літ.).
11. *Скуратівський Л. В.* Пізнавальні завдання з української мови : Посіб. для вчителів / Л. В. Скуратівський. – К. : Рад. шк., 1987. – 144 с.